

עיבוד קלף בעפצים

מאת: יהודה שרז

מטרת מאמר זה לבאר כי אף על פי שמרן השו"ע פסק כי ניתן לעבד עור לצרכי סת"ם בין בעפצים ובין בסיד – אין איכותם ההלכתית שווה: עיבוד קלף בסיד נתון במחלוקת ראשונים, שר"ת מכשיר ואילו הגאונים והרמב"ם פוסלים אפילו בדיעבד. לעומת זאת-עיבוד בעפצים כשר לכו"ע.

ע"ן **בביאור הלכה**, ד"ה-אם קנה וכו', סימן תרנו, שכתב וז"ל: ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] **שתלוי בפלוגתא דרבוותא, אף שההלכה דכשר, מכ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש, לקנות אחר, לצאת כל הדעות** [כ"מ מפמ"ג, וע"ן בבגדי ישע שמחמיר עוד ביותר מזה]. עכ"ל.

ומכ"ן שעיבוד הוא הל"מ - חובה על כל ירא שמים לאפוקי נפשיה מפלוגתא ולהדר ולכתוב סת"ם על קלף המעובד בעפצים - שכשר לכו"ע.

עיקרי מאמר זה הובאו לפני הרה"ג **שמואל אוירבאך** שליט"א וכן לפני הרב **יעקב יוסף** שליט"א והסכימו כי אמנם יש הידור בכתיבה על קלף המעובד בעפצים ואין בזה שום חשש.

מנהג הסופרים היום לכתוב סת"ם על גבי קלף המעובד בסיד, ויש בדבר זה מן התימה, שהרי אף על פי שנפסק בשו"ע סימן לבי סעיף ח' שהוא כשר, וז"ל – צריך הקלף להיות מעובד בעפצים או **בסיד**. וכן נפסק בשו"ע יו"ד סימן רע"א סעיף ב', וז"ל: צריך שיהיו מעובדים בעפצא או **בסיד** וכיוצא בו מדברים שמכּוּצֵים את העור ומחזקין אותו. עכ"ל. עם זאת, תהליך עיבודי זה אינו מוזכר בתלמוד הבבלי.

המקור להכשר עיבוד סיד נמצא בתוד"ה קלף ודוכסוסטוס מסכת שבת דף ע"ט: בשם ר"ת, ואילו בתלמוד לא הוזכר עיבוד כשר אחר מלבד מליח, קמיח ועפיץ.

וצ"ע - מדוע נמשכו המעבדים והסופרים לנהוג כמנהג שהיה בזמן ר"ת ולא מעבדים כהוראת התלמוד. ועוד יש לברר, אם ר"ת, שהכשיר עיבוד סיד, הכשירו לכתחילה או בדיעבד, ובין כך ובין כך האם יש מקום להדר בקלף מעובד בעפצים ולהינצל ממחלוקת הפוסקים.

במסכת **שבת** (קח.) למדונו רבותינו מהו העור הכשר לכתוב סת"ם וז"ל:

ת"ר – כותבין תפילין ע"ג עור בהמה טהורה וע"ג עור חיה טהורה וע"ג עור נבלות וטרפות שלהן וכו'.

במסכת **גיטין** (נד:) למדונו רבותינו שהעור לסת"ם צריך עיבוד: ההוא דאתא לקמי דרבי אבהו א"ל: ספר תורה שכתבתי לפלוני, גווילין שבו לא עיבדתים לשמה וכו', עכ"ל.

מהו תהליך העיבוד, זאת נכתב במסכת **שבת** (עה:) וז"ל:

והמולחו והמעבדו. היינו מולח היינו מעבד? עכ"ל.

ועוד אמרו בדף עט. (שם): ת"ש דאמר רבי חייא בר אמי

משמיה דעולא: שלשה עורות הן מצה וחיפה ודפתרא.

מצה – כמשמעו, דלא מליח ודלא קמיח ודלא עפיץ וכו'.

חיפה – דמליח ולא קמיח ולא עפיץ וכו'.

דיפתרא – דמליח וקמיח ודלא עפיץ וכו'. עכ"ל.

ופרש"י – מצה – כמשמעו, שאין לה שום תיקון.

קמיח - משהין אותו בקמח ומים.

עפיץ – מתקנין אותו בשחיקת עפצים, כמו שעושין כאן בשחיקת קליפת הארז שקוראים טנ"א.

וכן **רבינו חננאל** הסביר במצה – וזהו שאינו מעובד. עכ"ל. ומדבריהם למדנו שרק מצה אינו מעובד, אבל חיפה ודיפתרא מעובדים מקרי, וכמ"ש – היינו המולחו היינו המעבדו.

ודיפתרא אף מותר בכתיבה, וכותבין בו גט.

ובעוד שעבוד מליח וקמיח די בו לגט, מסביר **רבינו חננאל** את הכשר הקלף לתפילין וז"ל:

מנהגא מיייתי מגילתא דמעבדא בתמרי וקמחא דשערי ומתח ליה עד דיביש וקליף ליה עד דהוי תרין פיסקי ויזהר שלא ינקב וקאי קלף לחודי ומעבר ליה לקלף דהוא אפא דמגילתא מכלפי בשר. תוב בעפצא לשמה וכותי פרשיות על מקום בשר מנהגא הכין הוא. עכ"ל.

וכן נכתב במסכת **מגילה** (יז.) וז"ל:

הייתה כתובה על הדיפתרא – לא יצא עד שתהא כתובה על הספר ובדיו וכו'.

ופרש"י – על הספר, קלף. עכ"ל.

ור"ל שאעפ"י שהעורות המנויים במסכת שבת, חיפה ודיפתרא, מעובדים הם, "ספר" לא מקרי. ד"ספר" הוא תוצאה של עיבוד מורכב יותר מאשר בחיפה ובדיפתרא, ורק אחריו נקרא ספר וקלף.

וכן במסכת **גיטין** (כב.): דיפתרא, דמליח וקמיח ולא אפיץ. למאי הלכתא? להוצאות שבת. וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט. עכ"ל.

ופירש"י בד"ה לכתוב עליו את הגט: ומיהו **קלף גמור**, דמליח וקמיח ועפיץ לא שמה **עור** וכו', אבל דיפתרא אינו כשר לתפילין, הלכך שיעורו בגט. עכ"ל.

לסיכום –

1. אין בשום מקום בתלמוד מי שמכשיר כתיבת סת"ם אלא בעיבוד גמור המורכב מהשלים מליח קמיח ועפיץ.
2. דפתרא הוכשר רק לכתוב גט.
3. לא מצאנו סוג אחר של עיבוד (בחומרים אחרים), בהתייחס לכתוב סת"ם, מלבד הנ"ל, למרות שהכירו עיבודים אחרים כגון בצואת כלבים וחזירים, ואף ידעו מה פעולתו של הסיד, כמ"ש בתלמוד בכמה מקומות.

למסקנות אלו הגיעו גם רבותינו בעלי התוספות ובראשם ר"ת, אלא שהם נתקלו במציאות הרווחת בימיהם, שכל הקלפים מעובדים בסיד ולא בעפצים, כמבואר לקמן, והשתדלו למצוא צד היתר לזה. וכמ"ש **תוספות ז"ה קלף ודוכסוסטוס** כו' (שבת עט:) - וז"ל:

ויש מפרשים דקלף ודוכסוסטוס אינם מעופצים¹, וקשה, דאם כן פסול לכתוב עליהן ס"ת ותפילין ומזוזות - דבעינן ספר. ולהכי פסיל במסכת מגילה (דף יט: ושם) לכתוב מגילה על הדיפתרא משום דנקראת ספר ולקמן משמע דכשרין.

¹ שים לב שה"ש מפרשים' מתיחס רק לקלף ודוכסוסטוס, שהם אינם מעופצים, ולא לגויל, שכנראה רווח בזמנם והיה מעובד בעפצים. ואם כנים דברי, יתכן שבגללם לא נוקט ר"ת בהסבר 'עת לעשות לה', מכ"ן ששיטת העיבוד בעפצים נהוגה בגויל ולמה לא נהוגה בקלף ודוכסוסטוס? ועוד תוסר התמיהה שרש"י הכיר עיבוד בעפצים (כמ"ש שבת עט') ואילו בתקופת נכדו 'נעלמה' שיטה זו?

ושאר סת"ם כשרים על הדיפתרא (עיבוד הסיד) רק בדיעבד, ולכתחילה בודאי שיש לכתבם על עור מעופץ. כאן כדאי להזכיר את דברי רש"י, גיטין כב. אבל דיפתרא אינו כשר לתפילין.

לעומתם, רש"י במסכת גיטין דף יא. ד"ה שאינו יכול להזדייף כן הגדיר מה הוא זיוף, וז"ל:

שיהא הקלף מתוקן בעפצים בשעת עיבודו, שעושים אותו שחור ושוב אין אדם עושה בה מחק וחוזר וכותב עליו מפני שהוא ניכר.

וקלפי פרסיים אינם מעובדים בעפצין, שקורין גליש, ואדם יכול למחוק כתבו ומניח חתימת העדים וכותב למעלה ממון הרבה. עכ"ל.

מדבריו מובן היטב כי קלף שעובד בעפצים אינו לבן אלא בעל צבע, וצבעו כהה (וזאת כוונת רש"י באמרו שחור) ואם נבוא לגרד ולמחוק הכתב מעליו, בהכרח גם מתגרדת הקליפה העליונה מהקלף עצמו, ותגלה השכבה הבהירה יותר (כיון שהעיפוף אינו חודר לעובי העור בשווה) וממילא הזיוף יתגלה על נקלה.

קלפי הפרסיים שלא היו מעובדים בעפצים (אלא כנראה שעובדו בסיד כמו שנבאר להלן) היו בהירים ולבנים בכל עוביים, וא"כ לא ניכרת בהם מחיקה או קילוף ויכולים להזדייף.

ולפי דברי רש"י, מה מאד יקשה להבין דברי התוס' (ואנן סהדי דשלנו אינו יכול להזדייף) שהרי אם נאמר שהעיבוד בזמנם היה עיבוד בסיד בלבד, כמ"ש לקמן, וצבע הקלף לבן, כיצד תתקיים בו התכונה דאינו יכול להזדייף?²

הרמב"ן, שדן בחידושי למסכת שבת עט: בדברי ר"ת (ויובאו דבריו במילואם לקמן) משווה בין המונח "אינו יכול להזדייף" למונח "כתיבה תמה" ובכך מחדש שכתב שיכול להזדייף אינו כתב שלם. ורוצה לומר שיש להקפיד בכל עיבוד עור לכתובה, לייצר קלף שהכתיבה עליו תמה, שלמה וברורה. ואם נמחק ונכתוב על מקום המחוק לא תהיה הכתיבה תמה אלא שבורה ומטושטשת וממילא יוכר הזיוף. לדבריו, קלף באיכות זו הושגה בימי התלמוד ע"י עיבוד בעפצים, ויכולה להיות מושגת גם בעיבוד בחומרים אחרים (עיין ריטב"א שהכוונה לסומק-אוג הבורסקים).

אמנם עיין רמב"ם הלכות ספר תורה פ"א הלכה טז', וכן שו"ע סימן לב סעיף כד', שפסקו להלכה כי מותר לכתוב על מקום הגרר ועל מקום המחוק. מתברר שאין זה מתנאי איכות הקלף והכתיבה, ועדיין נשאר דברי התוספות, על אף הסברו של הרמב"ן, בצ"ע שכן אם מותר למחוק בס"ת אזי מותר גם "לזייף" בכתיבתו וק"ל.

כתבו התוס' במסכת מגילה יט. תוד"ה דיפתרא וז"ל: ותירץ רבינו תם שהסיד שאנו נותנין בקלפים שלנו מהני **בעפצים** וכו'. עכ"ל.

וכן מצאנו כתוב במחזור ויטרי סימן תקי"ז הלכות ס"ת בשם ר"ת ז"ל: "ועל העיבוד הקשתי במה מעבדין, דלא

וא"ת קלפים שלנו דלא עפיצן היכי מיתכשרי? ואומר ר"ת דתיקון שלנו חשיב כעיפוף. וכן משמע בהקומץ רבה (מנחות לא): דקאמר קרע הבא בבי יתפור בגי' אל יתפור ותניא אידך בשלש יתפור בדי' אל יתפור ולא פליגי - הא דעפיצן הא דלא עפיצן. אלמא ס"ת כשר בלא עפיץ והיינו בתיקון טוב כשלנו. ובפרק קמא דגיטין (דף יא.) גבי שטר והא בעינן דבר שאינו יכול להזדייף? ומשני - דעפיצן. משמע דאי לא עפיצן יכול להזדייף ופסול, ואנן סהדי **דשלנו** אינו יכול להזדייף **אלמא חשוב כעפיץ**. עכ"ל.

ועיין עוד תוס' ד"ה בדאפיצן (גיטין יא.), תוס' ד"ה הא דאפיצן (מנחות לא):

ר"ת מסכים שהתנאי הנצרך לכתובת סת"ם הוא היות העור במדרגת "ספר" וכפי שמובא במשנה, מסכת **מגילה** פרק ב משנה ב', וז"ל:

קראה וכו'. היתה כתובה בסם, ובסקרא, ובקומוס ובקנקנתום, על הניר ועל הדיפתרא, **לא יצא**, עד שתהא כתובה אשורית על ה**ספר** ובדיו. עכ"ל.

המשנה מבארת שדיפתרא אינה עונה להגדרת "ספר", ועל כן היא פסולה למגילה. ר"ת מבאר שהגדר של "ספר" הוא עור שמעובד בשלמות דהיינו מליח קמיח ועפיץ. אך מכיוון שהעורות בימיו לא עובדו באופן זה ולמרות זאת היו משתמשים בהם לצרכי סת"ם, מסיק ר"ת שעיבוד הסיד הוא טוב כמו עיבוד עפצים וראייתו מהקומץ רבה במנחות.

בעלי התוספות, על בסיס הבנתו של ר"ת, מקשרים בין הלכות גיטין להלכות סת"ם. המושג ההלכתי "אינו יכול להזדייף", מקורו במשנה בגיטין דף כא: וז"ל:

ר"י בן בתירא אומר: אין כותבין לא על הניר המחוק ולא על הדיפתרא **מפני שהוא יכול להזדייף**, וחכמים מכשירין. עכ"ל.

טענת בעלי התוס' היא, שיש במושג זה כדי להגדיר את איכות ומהות העיבוד הנצרך לעור על מנת שיוכשר לכתובה בכל מקום. אמנם לא הגדירו לנו את מהות הזיוף, שעליו מדובר, כדי שנדע מה הוא הגדר של "אינו מזדייף".

ויש לתמוה, שהרי המשנה במגילה, שהובאה לעיל, פוסלת את הדיפתרא לחלוטין לכתובת סת"ם. בעוד שהגמרא במסכת שבת דף עט. מכשירה את הדיפתרא לכתובת גט-וז"ל: דיפתרא - דמליח וקמיח ולא עפיץ, וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט. עכ"ל.

לכאורה מתברר שאין אפשרות ללמוד מגט לסת"ם שכן אלו סוגיות סותרות. ויש להעיר שרבינו תם השגיח בסתירה זו ולכן ניסה להכשיר את העיבוד בסיד באופן אחר, וז"ל **במחזור ויטרי** סימן תקי"ז (יובא בשלמות להלן):

אי נמי איכא למימר לאכשורי אפילו דיפתרא (כוונתו של ר"ת לומר שאף אם נטען שעיבוד בסיד מביא את העור רק לדרגת דיפתרא-אולי דפתרא כשר) מדתני פסולי טובא ותני בהו בהדיה הרי אלו יגנוזו, או אין קורין בו, או פסול, אבל בדיפתרא לא משתמט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דלתני פסולה.

והלכה דעל הקלף - איכא למימר דקלף מיקרי, אבל גבי מגילה תני לא יצא משום שאר מילי טובא דמיתני בהדה. עכ"ל.

ר"ת טוען, שיייתכן שמה שנאסר לכתוב על הדיפתרא) אם נניח שזהו דרגת עיבוד הסיד) הוא דווקא מגילה ולא שאר סת"ם.

אף אם נקבל את טיעונו, הרי הדין העולה הוא שמגילת אסתר שנכתבה על קלף שלא עופץ - פסולה אף בדיעבד,

² אמנם אם נניח שהדיו שהשתמשו בו בזמן התוס' היה מין הצומח, ועפצי - דבר ידוע שדיו כזה מתקשר בחוזק אל הקלף ועושה בו פעולת עיבוד. לכן תקשה מחיקתו. אך יוצא מכך שתכונת "אינו יכול להזדייף" תלויה בדיו ולא באיכות עיבוד הקלף.

הרמב"ן בחידושו למסכת שבת עט: מתייחס לדברי ר"ת, דוחה את ראייתו מהקומץ רבה, אך מקבל את העיקרון שייתכן סוג אחר של עיבוד, וז"ל:

וזו אינה ראייה, לפי שאין פ"י דלא אפיצן אלא שאין אפיצן ניכר מחמת יושנן או מחמת דבר אחר³ כדאמר"י עלה: ה"מ בעתיקתא אבל בחדתא יתפור ולא עתיקתא עתיקתא ממש ולא חדתא חדתא ממש, אלא הא דאפיצא והא דלא אפיצא, וכן פ"י הרמב"ם ז"ל הספרדי, **ומיהו אפשר שהוא אמת** לפי שלא היה להן **עיבוד של קיימא** אלא העפצים כדאמר"י בגטין (י"א א') דהא בעינן כתב שאינו יכול להזדייף - בדעפיצין, משמע שכל שאר העבודין שלהן יכולין היו להזדייף, ואפשר שמפני כך פסלום לס"ת דבעינן כתיבה תמה וליכא. אי"נ דלאו ספר מקרי. אבל לדידן דאית לן עבודין אחרים שאין יכולין להזדייף וכותבין בהן גטין ושטרות, **אפשר שיהיו כשרים אף לס"ת**. עכ"ל.

אמנם יש לשים לב שאין בדברי הרמב"ן התייחסות מפורשת לסיד וכל דבריו בנוגע ל"עיבודין אחרים" וכשרותם לענין סת"ם, הם על עצם ההיתר לעבד בחומרים אחרים זולת עפצים, ואף על כך סייג את דבריו ואמרם על דרך האפשר בלבד (עוד עיין רשב"א וריטב"א, וקריית ספר להמאירי-מאמר א' חלק ג').

ע"מ להבין את הסתייגותו של הרמב"ן מדברי ר"ת, ושתיקתו בענין הסיד, יש ללמוד את דברי גאוני בבל שהכירו את מציאות העיבוד בסיד והעירו עליה.

המקור הקדום ביותר שמדבר על הנושא נמצא בקובץ תשובות של **"פירקוי בן באבוי"** (גנזי שכטר עמ' 560), בן באבוי הוא תלמידו של רב אבא תלמיד רב יהודאי - גאון סורא, וז"ל שם:

ספר תורה שכתבו אותו **בריק**, בעורות שלא עיבדו אותן בעפצי לשום ספר תורה ועד עכשיו לא יצאו מתורת נבילה, וכו'...

שאיין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב אותו בעורות **שעבדו בעפצי לשמה** על גבי שער והוא פירוש ספר, וכו'... מפני שאין כותבין דברי קדש אלא בשעבדן בעפצי ויצאו מתורת נבילה, וכו'...

וכך הלכה בשתי הישיבות ובכל ספרים ראשונים הישנים, שמימות משה ועד עכשיו, לא נהגו לכתוב בריק זה אלא משנים מועטים, **מפני שמנהג שמד הוא, שגזרה אדום הרשעה** שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה, וגנוזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן, וכשבאו ישמעאלים לא היו להם ספרי תורה ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדים את העורות ובאיזה צד כותבין ספרי תורה, והיו לוקחין **ריק** מן הגוים שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה, והיו כותבין ספרי תורה ומחזורין מפני **שהוקל החומר עליהם בדמו ובכתבו** אמרו חכמינו ז"ל: אסור לקרות בספר תורה שלא נכתב כהלכה למשה מסיני ואסור לברך עליו וכל המברך עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר לקראות בו

שכיחי עפצים גבן, **ולא מעבדינן בהו אפילו שכיחי**. וכו'. ונראה לי שהעור המעובד בעיבוד טוב כגון שלנו, **שהוא טוב ממלח וקמח ועפצים**, שהוא כשר ואין צריך עיפוץ, אבל מליח וקמח צריך עיפוץ שאין קמח ומליח שווין כסיד ושריית מים שלנו. וכו'. עכ"ל.

הרי לנו שר"ת סובר שעיבוד הסיד נותן בפועל תוצאה זהה לעיבוד עפצים, ואף טובה ממנה, שכן המוצר הסופי אינו יכול להזדייף, כמו בעפצים, ולא עוד אלא דיש לו יתרון עליו. אמנם לא ביאר לנו מדוע העור המסויד עדיף על המעופץ, ואולי כוונתו היא משום שתהליך הייצור קצר יותר (שאיין בו מליח וקמח) וזול יותר, וכן הכתיבה עליו קלה ונאה יותר וכמ"ש בפרקוי בן בבוי להלן.

ולפי דבריו יוצא, שר"ת קובע מסמרות בחכמת מלאכת העיבוד ומעניק לסיד איכות ומהות של חומר בורסי, ממש כמו לעפצים, וכמוכח מפסק השו"ע הנ"ל.

אך בהמשך דבריו בתשובה הנ"ל, נראה שחוזר בו מדבריו ומעניק לעיבוד סיד רק דרגת דפתרא, וז"ל:

אי נמי, איכא למימר **לאכשורי אפילו דיפתרא**, מדתני פסולי טובא ותני בהו בהדיא - הרי אלו יגנוזו, או אין קורין בו, או פסול. אבל בדיפתרא לא משתמט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דלתני - פסולה. והלכה "דעל הקלף" - איכא למימר דקלף מיקרי, אבל גבי מגילה תני לא יצא משום שאר מילי טובא דמיתני בהדה.

ונראה דדיפתרא {כוונתו למליח וקמח דגמרא} כשר בדיעבד, וכל שכן עיבוד שלנו, אלא שבמגילה החמירו בדיפתרא לומר שלא יצא. משום ככתבם וכלשונם. דאורחיהו בקמח ומליח ועיפוץ וכתב אשורית.

מכאן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו וראייתו מהקומץ רבה.

ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד. עכ"ל.

מדבריו נשמע - שהעיבוד המוזכר בתלמוד המתחיל בשלבים מליח וקמח, חייב להגמר בשלב - עיפוץ, שאלי"כ, ישאר בגדר דיפתרא. אולם סיד ושריית מים, כיוון שהוא תהליך עיבודי אחר, אינו זקוק לשלב של עפצים, ולכן גם אינו נכנס בגדר דיפתרא, ולכן הוא כשר לכל מילי דסת"ם, ואף אם תאמר דפתרא הוא, רק למגילה יהיה פסול, וכנ"ל.

לסיכום דברי ר"ת נראה לומר כך:

1. מהגמרא, בהקומץ רבה, מוכח שיש עיבודים אחרים שאינם עפצים והם כשרים לס"ת.
2. רק במסגרת תהליך מליח וקמח נוצר הדיפתרא, שהוא כשר בדיעבד.
3. סיד הוא חומר בורסי(בעל יכולת עיבוד) כמו עפצים.
4. תהליך העיבוד בסיד טוב מתהליך העיבוד בעפצים.
5. אף אם עיבוד סיד הוא בגדר דפתרא, **שמא** הוכשר הדפתרא לכל מלבד מגילה.
6. כל דבריו אינם אלא להסביר ולהכשיר את המציאות הנוהגת בימיו.

אמנם אין ולא ורפיה בידיה, שכן מסיים בה - ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד.

³ דבריו אלה של הרמב"ן מבוססים ומוכחים גם באופן מדעי. תהליך זה קרוי תהליך חימצון/חיזור אשר במהלכו ניתק הקשר שבין החומר הבורסי לבין העור. כן מופיע שימוש בתהליך זה להלבנת העור אחרי העיפוץ בדברי רב שרירא גאון, יובא לשונו לקמן:ומעמידן בשמש כדי שיתלבנו. עיי"ש.

אשכחן קולא דמר משה גאון סמכו עליו וקא קארו ביה
בציבור, לבר מן מהדרין ומדוקאני דמצות דלא קארו
אלא בגויל כהוגן. ולענין עיבוד לשמה, רבנן דתרתין
מתיבתא ס"ל דמאי דלא לשמה מעיבד, לאו כהוגן הוא
ופסול מלקרא ביה בציבור. וכו' עכ"ל.⁴

מדברי רב נטורנאי גאון ורב האי גאון למדנו שה'רק' היה
מעובד במלח ובסיד,⁵ ולמרות שהסיד מוסיף בתיקון העור
על המלח, אפילו לכלל גדר קמיח לא בא, ועדיין קוראו
חיפה.

כדברי רב נטורנאי גאון מובא בספר **האשכול** (הלכות
ס"ת דף נו). בשם **רב שרירא גאון**: ואמר מר רב
שרירא: האי בקלף איני יודע, טעה בה אדם גדול וחשב כי
קלף הוא "ורק", ולא הוא, אלא "ורק" בלשון חכמים
חיפה, דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, והיינו "ורק", דיפתרא
דמליח וקמיח ולא עפיץ, איקרי קלף ולא חזי לנא מעולם
ספר תורה דקלף ולא מצוה מן המובחר למעבדיה.
וד"ורק", שהיא חיפה, הכשירו מר רב (אשי) [משה] ולא

⁴ לאחר זמן מצאתי בספרו של הרב חיימי שליט"א בשם רב
נטורנאי גאון (ברודי-אופק) סימן רס"ה ז"ל: רב נטורנאי, ושאלתם
יריעות שלנו וקלף שלנו מעובדים בסיד כשרות או פסולות? כך
ראינו קלף כיון שעיבדו לשמה, אעפ"י שלא עיבדו בצואת הכלבים
ובעפצי-כשר, אבל יריעות צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצים.
עכ"ל

⁵ ת"ח אשר עיינו בכתוב כאן ובדברים במקורם, הקשו קושיא:
איך יתכן שהגאון הפוסל עיבוד סיד, יורה לשואלי להביא את
היריעות לידי מיתוח ולהעביר עליהן סיד לשמה ומסכם – ויצאתם
ידי עיבוד לשמה?! אלא בודאי שמה שפסל היה 'רק' מליח בלבד
ואם הוסיפו סיד יהיה כשר לכתחילה (וכן הבין בספר 'מאיל
המילואים' רע"א אות ו'). עד כאן קושיות. אמנם המעיין בכללות
דברי הגאונים ובעיקר בדברי רב האי, יבין כי השואלים שאלו על
הקלפים הנפוצים בזמננו, שהיו מעובדים בסיד והם הקלפים
הפרסיים או הישמעליים, ולא הורו להם לכתחילה לעבד בסיד,
אלא כיצד שלא תשכח תורת עיבוד לשמה. שאף על פי שמותר,
משום עת לעשות לה', לכתוב ולקרא בספרים אלה, שנעשו
עורותיהם ע"י גויים, כל מה שאפשר לתקן יותר צריך לתקן.
והורה להם הגאון כיצד לתקן את ענין 'הלשמה' ואף על פי שפסול
מעיקרא-ורק משום עת לעשות לה' ומהיתרו של רב משה גאון
ניתן בדיעבד לקרא בהן. וכן הבין גם בטור יורה דעה סימן רע"א
ז"ל: תשובה לגאון לענין עיבוד לשמה וכו'. וכן הסופר החשוב
מרה"ם זבארא ז"ל, בספרו "מלאכת סופר", בפרק משפט
העורות אות יב', שהעתיק דברי רב האי ונתן כותרת: **תשובה
לגאון בענין עיבוד לשמה בשעת הדחק**. ועוד יש להדגיש, כי
מאחר והיתה קיימת בעולם שיטת העיבוד בסיד, כמבואר בדברי
הגאונים, לא מסתבר שהיו כותבים על עורות פחותים מזה, ועוד
שמבואר בספרי היסטוריה שקלף מעובד בסיד היה קיים מאז ימיו
של תלמי מלך מצרים, שזה עוד בימי בית שני.

וכן הבין **בביאור הלכה** סימן לב' ד"ה בתחילת, ז"ל- ולענ"ד
נראה דהאי דק המוזכר שם בתשובת הגאונים היינו קלף ממש וכן
מוכח שם מדברי הטור וש"ך שם בתחלת הסימן. דלא נוכל
לדחות דהטור איירי ג"כ בקלף שלא ניתקן כל צרכו במליח לבד או
במליח וקמיח ולא עפיץ, דזה לא היה מתיר הטור באם אין יכולת
וכו' אפילו במקום הדחק וכו' עכ"ל.

שאפילו חסר דבר אחד ממה ששנו חכמינו ז"ל יגנו, וכו'.
עכ"ל.

הרי לך שהכירו הגאונים עיבוד שלא בעפצים, ושהיו
משתמשים בו הישמעאלים, ושמו **ריק** (ולפעמים נקרא
רק או דק) אשר מכורח הגזירה ותוצאותיה השתמשו בו,
ולא התיר להם הגאון הנ"ל לעשות כן אפילו בדיעבד!

גם בספר העיתים **לרבי יהודה אלברצלוני** (מובא ברא"ש
הלכות ס"ת סימן כב') מעתיק את דברי **רב נטורנאי גאון**,
אשר חוזר על תורף דברי בן בבוי אך מתיר בדיעבד, וז"ל:
הווי יודעים שעיקר קלפים שאתם אומרים, לא הכשירו
רבנן דתרתין מתיבתא לכתוב בהן ספרי תורה ולקרות בו
בציבור. ולא התירו אלא מר רב משה מחיפה [צ"ל
מחסייה. העורך] ז"ל בלבד הוי קרי לה"דק" קלף, ולא קלף
ניהו, חיפה שמיה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ. וכו' מיהו
בשנים אלה כיוון שאין מי שיודעים לעשות אותו גויל
כתקנו, וכי אתו לעפוצינהו טורחין הרבה, ורוב הציבור
סומכו עליו כדאשכחן (ד) רב משה סמכו) עליו, וקא קרו
ביה בציבור, **לבד מן מהדרין ומדקדין דמצות לא קרו
אלא בגויל כהוגן**. וכו'. אלא מיהו אתם שאין במקומכם
מי שעושה גויל ולא דק (הכוונה למעובד בעפצים
כדין העורך), אם יש במקומכם ס"ת כהוגן השמרו
וקראו בה בצבור ואם לאו-אל תשביתו קריאת ס"ת
בצבור מפני זה, שהרי הכתוב אומר (תהלים קיט): עת
לעשות לה' הפרו תורתך. ורבי יוחנן ור"ל מעיינין בספרי
אגדתא בשבתא (גיטין דף ס ב) וסמכי אהאי קרא, אף
אתם עשו ס"ת מן דק אע"פ שאינו מעובד לשמה. דמר רב
משה גאון כדי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק וכ"ש על
דרך שאמרנו עת לעשות וגו'. **אבל אם יש לכם יכולת
להחזיר את יריעות הדק לידי מתוח ולהעביר עליהם סיד**
לשמה הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. ואם אין יכולת
לעשות כתבו בו ואף ע"פ שאין מעובד לשמה: עכ"ל.

רב האי גאון נצרך גם הוא לענות לשואליו על כשרות עור
שאינו מעופץ וזוהי תשובתו (תשובות הגאונים הרכבי
ס"ג):

ואהא דתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה
על דכסוסטוס קלף במקום בשר דכסוסטוס במקום שער.
יפרש לנו אדוננו אם קלף ודכסוסטוס הנזכרין כאן, הן מן
הגוילין המעובדין במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, או
כמו שעושין כאן - מביאין עורות ומולחין אותן, ושוהין
במלח כשנים שלשה ימים, ואחר כך שורין אותן במים
ובסיד ומעלין אותן וכו'.

כך ראינו, כי זה ששורין אותו **בסיד** ובמים, לא ממנו
קולפין קלף ודוכסוסטוס. אלא הכשר לקלף **דעפיץ**,
כמה שכתבתם במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, ואחרי
כן שפין אותן בתמרים ובקמח שעורים, וקולפין אותו
ומעבדין את הקלף בעפצא לשמה וכותבין פרשיות
שלתפילין על מקום בשר, וכורכין אותו באותו
דוכסוסטוס שנקלף ממנו. עכ"ל.

בתשובה(שם) סימן **תל"ב** נשאל רב האי: מקום שאין בו
מי שיודע לעשות לא גוילין ולא 'רק', והוצרכו לכתוב ספר
תורה ומצאו 'רק' שבא ממקום רחוק – יש להן רשות
לכתוב באותו רק ספר תורה דלא מעיבד לשם ספר תורה
או לא? {שים לב דלא נשאל כיצד לנהוג לכתחילה כמו
בתשובה ס"ג, אלא במצב של דיעבד גמור, שלא רק שלא
מעובד כראוי אלא אפילו כוונה לשמה אין בו} עונה רב
האי: הווי יודעין שעיקר 'רק' שאמרתם לא הכשירו רבנן
דתרתין מתיבתא לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו
בציבור. ולא היה מתירו אלא מר משה גאון מחסייה ז"ל
בלבד, והווי קרי ל'רק' קלף. ולא קלף ניהו אלא חיפה
שמיה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ. אלא מיהו עכשיו
בשנים האלה כיוון שאין מי שיודע לעשות אותו גויל
כתקנו, וכי אתו לעפוצינהו טורחין הרבה, ורוב הציבור כי

אלא, שאנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל, שאמרו שאין בינינו מי שיודע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני ורוב ספרי תורה שלנו עשויין מאלו העורות שאינן עבודין כהלכתן⁷, ומוטב שתעקר מצות העיבוד ממקומה ולא נתבטל מקריאת התורה, וכו'.

אין הכי נמי, באותן ספרים [ישובי ספר הנמצאים בגבול – העורך] (וי"ג-כפרים) שהם מקומות רחוקים שאין להם ספר תורה, מוטב שיקראו בחומשין הכל כקריאת ספר תורה בשלשה או שבעה ויברך כל אחד כתיקונו שלא יתבטל מקריאת התורה, עכ"ל.

הרי לנו שגם חכמי צרפת שהיו תלמידי התוספות לדורותם, ואף תלמידי מהר"ם מרוטנבורג, ההולכים דרך כלל בשיטת ר"ת, מודים לדברי הגאונים דוקא, ולא לדבריו, בסיבת הכשר עיבוד סיד⁸.

הנה לך, שמצאנו בדברי הגאונים "טעמא אחרינא להיתרא", ו"אשר ראינו הגדנו", כבקשת רבנו תם במחזור ויטרי, שהמציאות שהייתה בימיו לעבד עורות בסיד, היא תוצאה של אותה גזירת שמד שגזרה מלכות אדום בארץ ישראל, ולא משום עדיפות עיבוד זה על עיבוד עפצים.

ולאור כל דברינו - בימינו אלה, שאין גזירה ולא שמד, מדוע נמשיך לעבד בסיד?

וא"ת הלא פסק לנו מרן כדברי ר"ת, והכשיר הסיד לכתחילה, ומה לנו לבוא ולהרהר אחריו – שלש תשובות בדבר: **א.** נמרון לא פסק לנו שרק סיד כשר, ואפילו לא פסק שסיד עדיף, אלא שהשאר לנו את שתי האפשרויות פתוחות, והבוחר יבחר.

ב. פסק השו"ע נשען על דברי ר"ת, ודיו לבא מן הדין להיות כנידון, וכמו שר"ת לא אמר את דבריו אלא כדי להסביר את המציאות, ואחרי הכל – אין ולא ורפיא בידיה – אף דברי השו"ע ידונו כך.

ג. טענה זו יכולה היתה אולי להתקבל אלו לא הביא מרן את טעמו של הרמב"ם לעיבוד בעפצים וכלל סיד עמו,

הודו[לן] חכמי דור(נ)ו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבת(נ)ו כמו מר נחשון ואף אשר אחריהם. ... והכל מודים דעבוד לשמה מצוה מן המובחר אע"ג דאית ביה פלוגתא, וכלהו רבנן לא עבדי תפלין אלא מקלף מעובד לשמו. וספר תורה יש שמקילין בה, ולעולם עבוד לשמה עדיף. ומר רב משה היה מכשיר "ורק", והיה מכשיר אינו מעובד לשמה, ולא היו מודים לו בני דורו, ו[ב]מקום הדחק כדאי מר רב משה לסמוך עליו, **עת לעשות לה' הפרו תורתך**. ואם יש יכולת להחזיר את יריעות "ורק" לידי מתוח ולהעביר עליהן **סיד לשמן** הרי יצאתם ידי עבוד לשמן, ואם אין יכולת לעשות כן כתבו בו, ואע"פ שאין מעובד לשמה, וקראו בו בצבור: ... וששאלתם היאך עמלין אצלנו בגויל? **וכמה שבהא בסיד?** וכמה שבהא בחורף ובקיץ? וכמה צריך לכל עור ועור מצואת כלבים? ואיזה קמח של חטים או של שעורים? וכמה קמח וכמה מים? **והיאך מטילין עפצים?** כך עושין, (עורות של גוילין אצלנו מביאין), עורות יבשין שמשירין את צמרן ושורין אותן במים לבדן עד שישרו ויהיו רכין, ואחר כך מטילין אותן לבור העשוי להם, ומטילין לתוכו מים ומעט צואת כלבים בלא שעור, ומעט מלח, וסותמין את פי הבור, ומשהין אותו בקיץ יום אחד, ובחורף ג' ימים, ואין משהין אותו יתר מזה כדי שלא יתעכלו, ומוציאין אותו ובודקין אותו מפני הקרע, ואם יש בו קרע תופרו, ומניחין אותו על מלבן של עצים המוכנים להם, ומביא מים חיים ומדיחין יפה יפה, ומביא עפצים הרבה ושוחקו, או טוחנן יפה יפה, ונותן לכל עור ועור שליש ליטרא של בגדאד, וטח מן העפצים האלו בפניהם משני צדדים, ומזלף עליהם מעט מים, ומעדיף למקום שער עפצים יותר ממקום בשר, ועושה לכל עור ועור פעמים ביום, ופעם שליש טח את יתר העפצים, ומעמידן בשמש כדי שיתלבנו, ועוזבן עד שיתבשו, ומנפצן לאחר כך וחותכן. עכ"ל.

לסיכום –

כל הגאונים הכירו עיבוד עור בסיד⁶, אך מלבד מר משה, גאון מחסיה, שקראו קלף, קראו לו כולם חיפה, שאפילו לכלל דיפתרא לא בא. ולא התירו לכתוב בו אלא משום עת לעשות לה' הפרו תורתך.

ובפירוש מצאנו **בשו"ת בעלי התוספות**, סימן טז' לגאוני נרבונה (מובא אף בכלבו סימן כ' וכן תשובה באותו עניין ובסגנון דומה כתב רבי אברהם הירחי בעל "המנהיג" לחכמי אורוגון, וכן נמצא כתוב **במנהגי דורא** ישנים **ובמנהגים דבי מהר"ם** – שניהם תלמידים של מהר"ם מרוטנבורג): וזאת התשובה השיבו גדולי נרבונה ע"ה על זאת השאלה וזהו לשונם: אך זה תשיב אל דעתך, וכי ספר תורה שאנו קוראים בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני, דמליח וקמיח ועפיץ? ומפני מה אנו מברכים עליו וקוראים בו?

⁷ ובודאי שאין לומר במליח בלבד עסקין, שכן בנרבונה (דרום צרפת) אתריה דר"ת הוא וגאוני נרבונה תלמידיו היו, ובודאי היו סומכים עליו ומעבדים בסיד, וכמו שמובא בספר המכריע (בעל התוס' ר"ד-איטליה) ומעיד הראב"ן (גנזי ירושלים עמ' קי"ב) שבכל אירופה (שלפני 850 שנה) עיבדו קלפים בסיד. אמנם ראיתי בספר **כלבו**, סימן כ', שהיו מקומות בהם כתבו על קלף מצה בלא עיבוד כלל. עי"ש.

⁸ אין אנו מביאים כאן דעות ראשונים כדי למנותם ולומר- הלכה כרבים, כי רבים הם ההולכים בשיטת ר"ת והם: ספר התרומה, ואורחות חיים, והיראים, ואור זרוע(ח"א הלכות תפילין תקלה), סמ"ג (עשין סימן כה), ורבנו ירוחם(תולדות או"ח נתיב ב' ח"ב ד"ז טור ג') ועוד, אלא על מנת להתייחס לתוכן דבריהם. ועוד **שמהריב"ל** בחלק א' דף ג' מוכיח שיש לחוש לדברי המיעוט לענין הלכה למעשה לכתחילה באיסורי תורה, מפני שאינו רוב גמור כיון שלא נחלקו פנים בפנים(כך כתב בשו"ת סבא קדישא-אלפאנדארי זצ"ל)

⁶ ועוד נסביר לקמן, שכל עיבוד מתחיל בשריית סיד והוא עומד היום במקום 'קמיח', וא"א להגיע כלל לשלב עיבוד בעפצים לפני שלב הסיד.

תהליך זה הוא הגורם שימור לעור, מחזק אותו ומקנה לו גמישות לאורך שנים.

כאן המקום להסביר את המושגים-**כיווץ** ו-**חיזוק** אשר יש הטועים וסוברים כי הקלף אשר משתמשים בו לכתוב סתי"מ מכווץ ומחוזק ע"י היבוש והמתחה שלאחרי העיבוד בסיד. וטעותם ברורה, שכיווץ וחיזוק הן פעולות שאמור החומר המעבד עצמו לפעול על העור, כמ"ש הרמב"ם-עפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצים את העור ומחזקים אותו וכו'.

הכיווץ שגורמים החומרים העפציים לעור, פרושו, **כיווץ** **כימי** של שרשראות חלבוני העור, בדומה למה שעושה חום לחלבון הביצה.

(הרוצה לראות תהליך של כיווץ חלבון ע"י חומר עפצי, יקח חלבון ביצה נוזלי ויוסיף לו-חומץ או מיץ לימון או יין יבש לבן.

וכדי להשוות, אפשר מכנגד, להוסיף אבקת סיד לחלבון).

מכל זה, הראת לדעת שסיד ועפצים חומרים המנוגדים זה לזה בטבע, ופעולתם על העור שונה לחלוטין זה מזה. יתרה מזו, לטענת העבדנים, אם לא יעבור העור תהליך עיפוץ, למרות שעובר תהליך שרייה בסיד, יתחיל להירקב תוך ימים ספורים אם ישאר לח או יבוא במגע עם מים.

ועוד עיין רש"י במסכת שבת דף סו ע"א ד"ה סנדל של סיידין: מוכרי סיד וכשמתעסקין בו נועלין אותו, ושל עץ הוא מפני **שהסיד שורף את העור**. עכ"ל. הרי לך שסיד מזיק הוא הן לעור האדם והן לעור מעובד, שהרי בשל כך לא נועלים נעלים רגילות בעבודה עם סיד. וגם ידוע שמשתמשים בסיד להמסת עור ועצמות בתהליך יצור הגילאטין, ואף יש שציוו לשים בקברם סיד למהר עיכול הבשר (פלא יועץ-קבורה).

כן ידוע שאם ישאר העור בתמיסת הסיד יותר מן הראוי יתעכל וימס, לעומת זאת שרייה בעפצים יכולה להמשך חודשים מספר, תלוי ביעודו של העור המעובד.

א"כ כיצד יקרא עיבוד בסיד "עיבוד של קיימא" כמו שהרמב"ן הגדיר עיבוד? ואיך יהיה הסיד "מהני כעפצים" כדברי רבינו תם?

ואולי נוכל לתלות שכחשו לו העבדנים לר"ת, כמ"ש בעל מוסף הערוך בעניין הדוכסוסטוס (עיין שם), או שמא באמת לא היו בקיאים, באותו הדור ובמקומו, בעיבוד עור בעפצים לצורך כתיבה.

הרמב"ם, בהלכות ספר תורה פ"א ה"ו, וה"ז, העתיק שיטת התלמוד דבעינן מליח, קמיח ועפיץ. ואע"פ שכתב: בעפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצים את העור ומחזקים אותו וכו', לא הייתה כוונתו לסיד (כמו שהבין מדבריו השו"ע או"ח סי' לב סעי' ח וביו"ד סי' רע"א סעי' ב'), שכן בכל תשובותיו פסל לחלוטין קלף הנקרא **רק**, שלא עובד בעפצים אלא בסיד, והשווה ס"ת שנכתב עליו, לאחד מן החומשים.

וז"ל **בתשובה קנ"ג** (הוצאת מקיץ נרדמים):

ואלו העורות הנמצאים בזמננו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ספר תורה ולא תפילין ולא מזוזה, **לפי שהם עורות שאינם מעובדים עיבוד שלם**, לפי שהם לא עפיץ. ואם עיבדו אותן בדבר מכווץ כגון עפץ ואלקרך וכיו"ב אז יקרא קלף וכו'. עכ"ל.

וכן בתשובה **קסב** (שם):

ספר תורה שנכתב על זה **הרק** הלא מעובד – פסול.

והוא במדרגת מצחף מכלל המצחפין לתורה או חומש מן החומשין, שנאמר עליהם: אין קורין בחומשין מפני כבוד

ואז היינו אומרים שמא טעם אחר יש למרן בעיבוד, וכמו שמהני עפצים כך מהני הסיד. אמנם מכיון שאמר (יורה דעה: סימן רע"א סעיף ב'): צריך שיהיו מעובדים בעפצא או בסיד וכיוצא בו **מדברים המכווצים העור** **מדברים המכווצים העור ומחזקים אותו**, משמע שקבל דעת הרמב"ם בקשר למהות העיבוד, שהוא לכווץ ולקבץ העור, וא"כ - ניתן בקל לבדוק אם אמת הדבר שסיד כיוצא בעפצים, ותכונתו לכווץ העור אם לא. ואם אין תכונתו לכווץ ולחזק, לא אנו חולקים על השו"ע אלא המציאות היא שחולקת.

והנה - ממה שהתברר אצל מעבדי עור בכל העולם, שבקיאים בתהליכים הטבעיים המתרחשים בעור בהשפעת חומרים שונים, הן מפיהם והן מפי כתבם, מהו טבע הסיד ותפקידו בתהליך העיבוד, ומהו טבע העפצים ותפקידם בתהליך זה, הוא כי חומרים אלו שונים זה מזה, **והפניים** זה מזה בתכלית ואין שום דבר משותף בתכונותיהם.

וזאת למודעי, כי מלבד עיון בספרים מקצועיים, כתתי רגלי אל בתי המלאכה לעיבוד עור וראיתי כל הנעשה שם, הטרחתי על העבדנים בחקירות ודרישות על כל שלב ושלב ועל כל החומרים, עיבדתי עור בעצמי מהחל ועד גמירא, ואף אני כותב על קלפים אלו הלכה למעשה. כך שבעל כרחי הפכתי מומחה לנושא זה ויכול אני להעיד מכלי ראשון על אמיתות הדברים שאכתוב לקמן.

ומה שהתברר לנו הוא, שהעור מורכב מסוגים שונים של חלבונים ושומנים המונחים בשכבות וארוגים זה בזה.

תהליך העיבוד מטרתו לשמר את העור למשך שנים רבות ולהקנות לו עמידות הן בפני פגעי האקלים, כגון רטיבות או יובש, והן בפני תהליכי ריקבון הפוגעים בכל חומר מן החי והצומח. כמ"ש **בפירוש המשניות לרמב"ם**, שבת פ"ז משנה ב' וז"ל:

וענין העבוד, חזוק הדברים הרפים כדי שלא יפסדו במהרה וכו'. עכ"ל.

במשך תהליך העיבוד מופרדים מן העור חלקים חיצוניים ופנימיים אשר מפריעים לתהליך השימור או שאינם נחוצים במוצר הסופי, כגון שכבת העור העליון (אפידרמיס), שערות, קרומים ושומנים מהצד הדבוק בבשר, חלבונים ושומנים תת עוריים.

תהליך הפרדה זה נעשה ע"י השריית העור בתמיסת **סיד**, אשר עפ"י חכמת הטבע נקרא **חומר בסיסי (אלקאלי)**, ותפקידו, עפ"י טבעו, להמיס את שכבת העור העליונה ואת שרשי השערות, להמיס ולעכל שומנים וחלבונים תת עוריים לרפות ולנפח את העור באמצעות ספיגת יתר של המים לתוך תאי העור. שלב זה נחוץ כשלב הכנה ואיכשור, הוא 'מרוקן' את העור ומנקה אותו, ומאפשר חדירת החומרים העפציים בשלב הבא. בזמן התלמוד היה שלב זה נעשה באמצעות שרייה במי שעורים, הלא הוא שלב ה'קמיח'.

לאחר שרייה זו נשטף העור במים והסיד וכל המנויים לעיל נשטפים החוצה עם המים.

עתה העור הוא ספוגי, נפוח מכפי מדתו ומלא במים. מניחים אותו לייבוש לזמן מה, ובעודו לח שורים אותו בתמיסת חומרים עפציים שמקורם בקליפות עצים שונים, השייכים עפ"י הטבע לסוג **החומרים החומציים (אסיד)**, אשר תפקידם בתהליך העיבוד למשוך מתוך העור את עודף הנוזלים, לכווץ את סיבי החלבון הנוותרים, באמצעות שינוי מבנה כימי ומרחבי של מולקולות החלבון, ובכך לסגור את החללים שנוצרו במרקם העור כתוצאה מעיכול החלבונים והשומנים ע"י הסיד.

הציבור. וזהו שאמרנו, שמאחר והוא 'רק', אין תועלת לתפרו במשי או בגידים **שהרי אינו ספר תורה** אלא כחומש, וכו'.

ועוד **בתשובות הרמב"ם** בתוך דבריו לחכמי לונל (בלאו ס"י רפט עמ' 541) ... אם האמת כמו שמקצת גאוניס אומרים שהקלף הוא החלק העבה מן העור שעל הבשר **שקורין הערביים "רק" ועושיין אותו בסיד** ועושיין לו שני פנים וכו'. הרי לך, שהרמב"ם עונה לחכמי לונל, צרפת, אתריה דר"ת, ששם עיבדו העור בסיד, ושולל עיבוד זה מכל וכל. ובודאי שאין לומר ששאלו אותו על עור המעובד רק באופן של מליח וקמח, שאין מי שמכשיר כזה עיבוד, ועוד שזהו עור פחות שלא היו משתמשים בו לכתיבה. ואם על מליח וקמח שואלים חכמי לונל, ולדעת הרמב"ם כשר עיבוד בסיד – מדוע לא כתב להם כן? (ועוד עיין הערה 4 ו-5).

ואחרי הודיעי אותך את כל זאת, תגדל התמיהה על מנהג הסופרים, שהעלנו בראש דברינו, ותחול גם על פסקו של השו"ע, שהעתיק דברי הרמב"ם והכניס בהם בהשוואה אחת את עיבוד הסיד, שמקורו בדברי ר"ת, וכנ"ל.

ואולי יש לומר שלא ראה מרן השו"ע את דברי הרמב"ם בתשובות הני"ל (שלא ראה כלל תשובות הרמב"ם, א"א לומר, עיין הלכות תפילין פ"א הלכה יא בכסף משנה) והבין שדבריו ודברי ר"ת עולים בקנה אחד (ובודאי שלא ראה את תשובת חכמי נרבונא ותלמידי מהר"ם מרוטנבורג).

העולה מדברינו הוא כי עיבוד באופן של מליח, קמח ועפיץ הוא עיבוד כשר לכו"ע, מה שאין כן עיבוד בסיד.

ואף דעתו של ר"ת, שנדחק להכשיר עיבוד בסיד ולהגדירו טוב מעפצים, לא נבעה אלא מהצורך לבסס את המנהג שנהגו בימיו, שהיה שונה מפשט ההוראה העולה מהתלמוד, על יסודות איתנים. וברירא לן שאילו היה רואה את דברי הגאוניס ששנוי צורת העיבוד נכפתה עלינו ע"י גזרת שמד, כפי שמתואר בפרקוי בן בבוי, בודאי שהיה מודה להם ומתרחץ את מציאות ימיו כמותם, משום עת לעשות לה' (וכמו שהבאנו דעת מנהגי דורא מאת ר' יצחק ב"ר מאיר הלוי ומנהגים דבי מהר"ם, תלמידי מהר"ם מרוטנבורג – לעיל עמוד 5. ועיין עוד הערה 1).

לכן בבואנו להחליט כי עיבוד עפצים הוא עיבוד כשר, אין אנו נצבים בפני הצורך להכריע במחלוקת פוסקים, שהרי הוכחנו שאין כל מחלוקת ביחס לכשרות העיבוד בעפצים.

ואף אם תרצה לומר שכבר נהגו בסיד וסמכו בזה על מר משה גאון ז"ל, ובתפילין על רב נטרונאי גאון (לעיל הערה 4), הכיצד נניח דעת כל הגאוניס וכל הפוסקים שצעדו בעקבותיהם, שפסלו עיבוד זה אף בדיעבד, והכשירו אך ורק עיבוד בעפצים, אחרי שהתברר שגם בימים קדמונים נהגו המדקדקים במצוות לקרוא בס"ת העשויין כהלכה בלבד, כמ"ש בספר העיתים, ואף המכשירים לא הכשירו אלא משום עת לעשות לה'.

ומלבד זאת, מסורת העיבוד בחומרים עפציים נשמרה, לפחות לגבי ספרי תורה ומגילות, בקהילות צפון אפריקה ותימן עד עלותם אל ארץ הקודש. ומדוע עיבדו בעפצים אם התקבלה דעת ר"ת ללא עירעור? ומה גם שעיבוד בסיד קל מהיר וזול יותר, והכתיבה עליו נאה יותר? ואין לומר כי אי אפשר לייצר גויל מעובד בסיד, שגם היום יש המעבדים קלף לסת"ם שלא גורדה קליפת השיער כלל-והוא גויל גמור.

ועוד זאת מצאתי כתוב בספר **"מקדש מעט"** (רבי יונה לנסדופר 1678-1712), הלכות ס"ת סימן רע"א סעיף ב' אות כד' וז"ל: עתה נותנים העבדנים אחרי השרייה שבסיד עוד שרייה **בקליפי אילני יער החטובים**. ונראה מהפוסקים דאין זה מעכב. עכ"ל. הנה לך עדות ברורה, כי עד לפני 300 שנה עדיין היו מעבדין גם באירופה בחומר עפצי אחרי הסיד! ובודאי מדבר המחבר בעיבוד קלף לסת"ם (כנראה לא השפיעה השריה בקליפי האילנות על צבע הקלף שכן המחבר ז"ל לא ציין זאת).

אמנם, מכיר אני במיעוט ערכי, ואין אני בא באמת להכריע לכאן או לכאן, שזהו דבר הנתון לגדולי הוראה, אלא הבאתי את הדברים כתלמיד הדין לפני רבותי בקרקע. אך נלע"ד, שכיון שהיום מעבדים העור בסיד כדעת ר"ת, אם נוסיף שלב נוסף של עיבוד בעפצים (או בחומרים כיוצא בהם) כדעת הגאוניס והרמב"ם – יהיה בידינו קלף כשר אליבא דכו"ע.

ומדוע לא נעשה כן? הלא גם טענת "מוציא לעז על הראשונים" אין כאן, שהרי בודאי טוב עשו הראשונים, שהכשירו עיבוד בסיד, שלא תשתכח תורת הקריאה בציבור וכנ"ל.

לכן נראה לסיכום, שהיום, באין גזירה ולא שעת הדחק, וחכמת העיבוד מפורסמת ומשוכללת מאד, וניתן לעבד את העור כהלכתו לסת"ם, ראוי לכל ירא שמים לאפוקי נפשיה מפלוגתא ולהעמיד הדת על תילה בקיום מצווה כמאמרה, ולרכוש לעצמו תפילין ומזוזות, מגילה וס"ת הכתובים על עורות, שאחר עיבוד בסיד, עברו עיבוד בעפצים - ובזה נזכה לקיצור הגלות והחשת הגאולה, בב"א.

❖ כל הכתוב במאמר זה אינו הלכתי בלבד, אלא גם למעשה.

ניתן כיום להשיג **קלף מהודר**, המעובד בעפצים, במרקם פנים הדומה לקלף המצוי (המעובד בסיד) נוח לכתיבה ולמחיקה ובכל הגדלים – מזוזות, תפילין, מגילה וס"ת.

❖ המעוניין לשמוע עוד או להעיר בנושא עיבוד קלף בעפצים, להזמין את עורך המאמר לשיעור ומצגת מעשית, או לקבל דוגמיות של קלפים מעופצים ולהתנסות בכתיבה יכול לפנות אל:

יהודה שָׁרֵז – 054-840-1323 – ירושלים